

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

Biz bu yazımızda müstəqil dövləti əllərindən zorla alınmış Kırım türkləri (Onlara Kırım tatarları da deyilir - A.M.), onların tarixi və bugünkü demografik durumu haqqında məlumat verməyə çalışacağıq.

Yalnız türk dünyasını deyil, o zamankı Avro-Asiyanın böyük bir hissəsini içinə alan, dünyaya yeni bir nizam gətirən Türk-Moğol İmperatorluğunun Şərqi Avropa və Quzey Türküstan bölgəsi Çingiz xanın nəvəsi, Cucinin oğlu Batı xan tərəfindən idarə olunurdu. Batı xan 28 illik hakimiyyəti dövründə bütün rus knyazlıqlarının siyasi varlıqlarını ortadan qaldıraraq, Quzey Qara dəniz bölgələrini və Şərqi Avropayı işğal etmiş, Xəzər dənizi və Aral gölünün ətraflarını da öz Qızıl Orda dövlətinə qataraq Böyük Türk-Moğol İmperatorluğu çərçivəsində yeni bir imperatorluq qurmuş, mərkəzi Saray şəhəri olmaqla Qızıl Orda İmperatorluğunun qurucusu kimi tarixə öz damğasını vurmuşdur. Qızıl Orda İmperatorluğunun tərkibinə daxil olan ərazilərin ən böyük bir qisminə türklər yaşadığından və moğolların böyük qisminin sonradan Monqolustana qayıtması nəticəsində dövlət tədricən tamamilə türkləşmiş, Qızıl Orda dövləti bir türk dövlətinə çevrilmişdi. Dövlətin rəsmi dili Çığatay türkcəsi, ordunun və əhalinin əsas hissəsinin türklərdən ibarət olması, Uyğur türk əlifbasından istifadə edilməsi, əvvəl Göy Tanrı dinində, daha sonra isə Batı xanın kiçik qardaşı Bərkə xanın islamı qəbul etməsi Qızıl Orda dövlətini tamamilə bir türk dövləti durumuna gətirmişdi.

Bir çox siyasi amillərin, xüsusilə Əmir Teymurun dalbadal endirdiyi üç ağır zərbədən sonra özünə gələ bilməyən Qızıl Orda İmperatorluğu nəhayət 1502-ci ildə tarixə qovuşdu. Bu imperatorluğun xarabalıqları üzərində sonradan Kırım, Qazan, Həştərxan, Qasım, Noqay və Sibir xanlıqları quruldu.

İç qovğalar səbəbindən parçalanmağa başlayan imperatorluğun içində ilk müstəqil siyasi varlığa namizəd Kırım xanlığı oldu. Çingiz xan soyundan olan prenslər Kırımı dayanaraq öz xanıqlarını elan edir və tədricən Volqa boyundakı mərkəzi ələ keçirməyə çalışdılar. Cucinin kiçik oğlu Tokay Teymur soyundan olan Baş Teymur Kırımada öz adına sikkə buraxdıraraq hakimiyyət iddiasında bulunmuş, oğulları rəqiblərinə qalib gələrək Kırımada bir xanlıq qurmağa mü-

vəffəq oldular. Kırım xanlığının həqiqi qurucusu isə həacı Çiray xandır. O, Volqa bölgəsindən bir çox qəbilələri öz tərəfinə çəkərək Qızıl Orda xanına qarşı Moskva knyazlığı ilə ittifaq yaradır, öz durumunu gücləndirirdi. Osmanlıların İstanbulu zəbt

Baxçasarayı yandırmış, Öz qalasını ələ keçirmiş və beləliklə də Kırımın və Kuban boyundakı tatarların yaşadığı ərazilərin Rusiyaya verilməsini tələb etmişdisə də bu tələblər "Belqrad müqaviləsi" ilə rədd edilmişdi. "Belqrad müqaviləsi"ndən otuz dörd il sonra, 1771-ci ildə Kırım ruslar tərəfindən işğal edilərsə də yalnız üç ildən sonra Rusiya ilə Osmanlı dövləti arasında bağlanan

saahib olmuşdu) "fərmanı" ilə Kırım xanlığı 1784-cü ildə Rusiyaya birləşdirildi. Kırımın Rusiyaya ilhaqı "Kiçik Qaynarca Müqaviləsi"nin açıq-aşkar pozulması idi. Lakin "Qaliblər mühakimə olunmur" düsturunu əldə rəhbər tutan çar Rusiyası nəhayət 1791-ci ildə "Yaş müqaviləsi" ilə Kırım xanlığının Rusiyaya ilhaqının Osmanlı dövləti tərəfindən tanınmasına nail oldu. Kırım xanlığı-

mamaq üçün özlərini başqa millətlər kimi tanıtmış, adlarını belə dəyişdirib başqa-başqa yazdırmışlar. Sürgündən sonra onlar haqqında 1989-cu ilə qədər heç bir statistik məlumat verilməmişdir. Sovet İmperiyası dağıldıqdan sonra Kırım tatarları da başqa suçlandırılan xalqlar kimi öz tatar adlarını bərpa etmiş və öz doğma vətənləri olan Kırım Muxtar Respublikasına qayıtmaq uğ-

Kırım türkləri – Tarixdə və bu gün

edərək Qara dənizə hakim olmalarından sonra Kırım xanlığı ilə Osmanlılar arasında sıx ilişkiler başladı. Nəhayət 1475-ci ildə Kırım xanlığı Osmanlı himayəsinə keçdi.

Tarixin müəyyən dövrlərində Rusiya çarlığına etinasız yanaşan müəzzəm Osmanlı İmperatorluğu Rusiya ilə münasibətləri özünə tabe olan Kırım xanlığı ilə həyata keçirir, "Rus məsələləri ilə Kırım xanlığı məşğul olurdu". Bu dövrlərdə Rusiya Kırım xanlığına illik vergi "Tış" ödəyirdi. Kırım xanlığı o dövrdə Osmanlı İmperatorluğunun himayəsində olmasına baxmayaraq bölgədə söz sahibi idi. Belə ki, XVII əsrdə Boqdan Xmelnitskinin öndərliyində Ukrayna xalqının qurduğu ilk dövlət Kırım xanlığının dəstəyi ilə olmuşdur. Boqdan Xmelnitski bir müddət Osmanlı himayəsini qəbul etmiş, lakin Osmanlı dövlətindən lazımı yardımı ala bilmədiyindən Rus çarlığının himayəsini qəbul etmişdi. Osmanlı İmperatorluğunun birləşmiş "Müqəddəs İttifaq" tərəfindən Vyana ətrafındakı məğlubiyyəti Rusiyanın əl-qolunu açmış, Rusiyanın Osmanlı İmperatorluğuna qarşı Avropa xristian dünyası ilə tarix-

1774-cü il "Kiçik Qaynarca Müqaviləsi" ilə Kırım xanlığı Osmanlı dövlətindən ayrılaraq müstəqil bir Kırım dövləti şəklində tanındı. Bununla da 1475-ci ildən Osmanlı dövlətinin himayəsində olan Kırım xanlığının 299 illik Osmanlı sultanına bağlılığına son verilmiş oldu.

"Kiçik Qaynarca Müqaviləsi"nin 2-ci maddəsinə əsasən: "Bundan (1774-cü ildən - A.M.) sonra Kırım xanlığına daxil olan bütün tatarlar, yəni Kırım, Bucaq, Kuban, Yedisən, Canboyuq, Yeddikül tatarları heç bir xarici dövlətə tabe olmayacaqlar və tatar xalqı öz rəyləri ilə Çingiz

İç qovğalar səbəbindən parçalanmağa başlayan imperatorluğun içində ilk müstəqil siyasi varlığa namizəd Kırım xanlığı oldu. Çingiz xan soyundan olan prenslər Kırımı dayanaraq öz xanıqlarını elan edir və tədricən Volqa boyundakı mərkəzi ələ keçirməyə çalışdılar. Cucinin kiçik oğlu Tokay Teymur soyundan olan Baş Teymur Kırımada öz adına sikkə buraxdıraraq hakimiyyət iddiasında bulunmuş, oğulları rəqiblərinə qalib gələrək Kırımada bir xanlıq qurmağa müvəffəq oldular. Kırım xanlığının həqiqi qurucusu isə həacı Çiray xandır. O, Volqa bölgəsindən bir çox qəbilələri öz tərəfinə çəkərək Qızıl Orda xanına qarşı Moskva knyazlığı ilə ittifaq yaradır, öz durumunu gücləndirirdi. Osmanlıların İstanbulu zəbt edərək Qara dənizə hakim olmalarından sonra Kırım xanlığı ilə Osmanlılar arasında sıx ilişkiler başladı

də ilk dəfə yaxınlaşdırmışdı. Bu iş Moskvadakı almanların təsiri ilə Qərbi Avropaya heyranlıq duyan Pyotr hakimiyyətə gəlməsi ilə daha da genişlənmiş, çar I Pyotr xristian Avropası ilə əlaqələri daha da yaxınlaşdıraraq 1696-cı ildə Qara dənizin açarı sayılan Azak qalasını ələ keçirməklə Osmanlı dövlətinə ilk böyük zərbəni vurmuşsa da Kırımı soxula bilməmiş, Kerç boğazını Kırım xanından ala bilmədiyini üçün Qara dənizə ayaq basa bilməmişdi. Nəhayət 1737-ci ildə ilk dəfə olaraq Rusiya ordularının baş komandanı Alman əsilli general Münnixin rəhbərliyi altında rus orduları Kırım xanlığı üzərinə yürüyərək öncə Or Qapısını zəbt etmiş, daha sonra Kırımın içlərinə qədər irəliləyərək

sülaləsindən olmaq şərtinə özlərinə bir xan seçəcəklər, öz qədim adət-ənənələri ilə müstəqil bir dövlət olaraq yaşayacaqlar"dı.

Əslində bu Kırımın Rusiyaya ilhaqı yolunda atılmış ilk addım idi. Bundan sonra müstəqil Kırım dövlətinə xan seçilməsi məsələsində Rusiya ilə Osmanlı dövləti arasında mücadilə başlandı. Türklər tərəfindən dəstəklənən Dövlət Gərayı ruslar, ruslar tərəfindən dəstəklənən Şahin Gərayı türklər qəbul etmədiklərindən Kırımada ikitirəlik yarandı. Bu qarışıqlıqdan istifadə edən Rusiya Kırımı ordu göndərərək oranı işğal etdi və çariçə II Yekaterinanın (kiçik bir alman şahzadəsinin qızı olan II Yekaterina rus çarı III Pyotrun arvadı kimi onun ölümündən sonra rus taxt-tacına

nın Rusiyaya ilhaqından (1784) 133 il sonra Kırım türklərinin müstəqilliyi məsələsini "Rusiya Müsəlmanlarının hüquqlarını Müdafiə Cəmiyyəti" başda Kırımada Türk milliyətçiliyinin ilk böyük öndəri "Dildə, fikirdə, işdə birlik" ideyasının müəllifi Kırım İsmayıl Bəy Qaspiralı Avropada gündəmə gətirmiş, daha sonra Kırım Cəfər Seyidəhməd Bəy isə bu sahədə çox böyük fəaliyyət göstərərək Kırım İslam Türk dövlətinin tanınması məqsədilə İstanbula gələrək Ənvər Paşa və Tələt Paşa ilə görüşmüş, yardım məqsədi ilə onlara müraciət etmiş, lakin məlum səbəblər üzündən buna nail ola bilməmişdilər. Nəhayət imperiya daxilindəki bir çox tatarlarla yanaşı Kırım tatarları da bolşevik Rusiyanın əsarət altına düşdü. Kırım tatarlarının ən böyük faciəsi də bu dövrlərdən başladı. Belə ki böyük tələsizliyə və haqsızlıqlara uğrayan Kırım tatarları digər türk xalqları olan qaraçaylar, balkarlar, Axısxa (Məhsəti) türkləri və digər türk olmayan almanlar, kalmıqlar, çeçenlər, inquşlar və bəzi kiçik xalqlarla birlikdə II Dünya Müharibəsi dövründə Sovet diktatoru Stalinin əmri ilə faşist Almaniya ilə iş birliyi ittifaqı ilə suçlandırılaraq qətlə yetirilmiş və qalanları sürgün edilmişdir. Bu qətl və sürgün nəticəsində Kırım tatarlarının təqribən əlli faizi məhv olmuş, qalan hissəsinin böyük bir qismi isə məhv ol-

runda mübarizəyə başlamış və Kırım tatar xalqının böyük oğlu Mustafa Cəmil Bəy Kırımçılıqunun rəhbərliyi ilə buna qismən də olsa nail olmuş, yüz minə yaxın Kırım tatarı Kırımı qayıtmış, öz siyasi və iqtisadi hüquqları uğrunda mübarizə aparmaqdadırlar. Bu gün Kırım tatarlarının dünyadakı ümumi sayı haqqında dəqiq bir statistik məlumat yoxdur. Bəzi mənbələrin verdiyi məlumatlara görə Kırım tatarlarının bir milyona yaxını Özbəkistanda, səksən minə yaxını Türkmənistanda, yüz əlli minə yaxını Qırğızistanda, beş yüz minə yaxını Qazağıstanda, yüz minə yaxını Tacikistanda, yüz əlli minə yaxını Ukraynanın müxtəlif yerlərində, iki yüz minə yaxını Türkiyə və dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşamaqdadırlar.

Kırım Muxtar Respublikası 2014-cü ildə Rusiya tərəfindən işğal olunaraq Ukraynadan qoparıb Rusiyanın tərkibinə daxil edilsə də dünyanın heç bir dövləti tərəfindən tanınmamışdır.

Kırım türklərinin öz doğma vətənlərinə qayıtmaları və öz Müstəqil Dövlətlərini - Kırım Tatar Respublikasını yaratmaq uğrunda mübarizələri bu gün də davam edir. Bu işdə onlara bütün mütərəqqi ölkələr, xüsusilə Türk Cümhuriyyətləri əlindən gələni əsirgəməməlidirlər.

Tanrı Kırım Türklərinin bu haqlı davasına yardımçı olsun. Amin.